

**JADID MA'RIFATPARVARLARINING PEDAGOGIK
QARASHLARIDA TADBIRKORLIK KO'NIKMALARINI
SHAKLLANTIRISHNING MA'RIFIY ASOSI**

*NDU "Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi"
ixtisosligi tayanch doktoranti*

Ismatillayeva Mahliyo Muzaffar qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada yirik jadid ma'rifatparvar pedagoglarining iqtisodiy taraqqiyot, tijorat, ilm-ma'rifat, mehnatsevarlik va kelajakni strategik rejalashtirishga oid qarashlari tahlil qilingan. Xususan Fitratning "Hind sayyohi bayonoti" asarida ilgari surilgan tijorat va iqtisodiy rivojlanish haqidagi fikrlari zamonaviy tadbirkorlik kompetensiyalarini shakllantirish nuqtayi nazaridan talqin etiladi. Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida ilgari surilgan ilm va molning milliy taraqqiyotdagi o'rni haqidagi qarashlari zamonaviy tadbirkorlik kompetensiyalarini shakllantirish nuqtayi nazaridan yoritiladi. Ma'rifatparvar olimlarning ilm, ta'lim muhiti va shaxsiy sa'y-harakatni taraqqiyotning muhim shartlari sifatida ko'rsatgani zamonaviy ta'limda iqtisodiy tafakkur, moliyaviy savodxonlik, tashabbuskorlik, strategik fikrlash, innovatsion yondashuv va ijtimoiy mas'uliyat kabi kompetensiyalarni rivojlantirish bilan uyg'unligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, jadidchilik, ma'rifat, tadbirkorlik, iqtisodiy tafakkur, tijorat.

Kirish: Zamonaviy ta'lim tizimida yoshlarni hayotga har tomonlama tayyorlash, ularda mustaqil fikrlash, tashabbuskorlik, kasbiy faollik va iqtisodiy jarayonlarni anglash ko'nikmalarini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda shaxsning muvaffaqiyati faqat nazariy bilimlar bilan belgilanmay, balki mazkur bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llay olish, mavjud imkoniyatlarni to'g'ri baholash, resurslardan oqilona foydalanish va iqtisodiy jihatdan mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati bilan ham chambarchas bog'liqdir. Ayniqsa, o'quvchilarda tadbirkorlik kompetensiyalarini rivojlantirish ularning kelajakdagi kasbiy faoliyati, moliyaviy mustaqilligi hamda jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida faol ishtirok etishlari uchun muhim pedagogik omil hisoblanadi.

Bu masalalar o'zbek pedagogik tafakkuri tarixida yangi hodisa emas. XX asr boshlarida jadid ma'rifatparvarlari xalq taraqqiyoti, milliy mustaqillik va ijtimoiy farovonlikning muhim sharti sifatida ilm-ma'rifat bilan bir qatorda mehnat, kasb-hunar, tijorat va iqtisodiy mustaqillik masalalariga ham katta

e'tibor qaratganlar.

Tadbirkorlikni faqat tijorat yoki daromad olish faoliyati sifatida talqin qilish uning mazmunini toraytirib yuboradi. Zamonaviy pedagogik nuqtayi nazardan tadbirkorlik kompetensiyasi tashabbus ko'rsatish, muammoga yechim topish, imkoniyatlarni ko'ra bilish, tavakkalchilikni oqilona baholash, moliyaviy resurslardan samarali foydalanish, jamoada hamkorlik qilish, innovatsion fikrlash, strategik rejalashtirish va o'z faoliyati natijalari uchun mas'uliyatni his etish kabi o'zaro bog'liq sifatlarni qamrab oladi.

Jadidchilik harakati vakillari milliy taraqqiyotni faqat siyosiy yoki madaniy yangilanish bilan emas, balki xalqning iqtisodiy tafakkuri, kasbiy tayyorgarligi, tijorat madaniyati va ilm-ma'rifat darajasi bilan ham bog'laganlar.

Muhokama: Atoqli ma'rifatparvar jadidchi Abdurauf Fitratning ma'rifiy qarashlarida ilm markaziy o'rin egallaydi. U millat taraqqiyotining eng muhim shartini ilm-ma'rifat bilan bog'laydi: "Har bir millat taraqqiysi uchun asosiy sabab ilmdur... Bir johil kishining ilm olishi uchun uch narsa lozim kelur: pul, madrasa, sa'y-amal." Mazkur fikrni pedagogik jihatdan tahlil qilish Fitrat tomonidan taraqqiyotning uch muhim omili — resurs, ta'lim muhiti va shaxsiy faoliyat birligida ko'rilganini ko'rsatadi.

Birinchi omil — **pul va moddiy resurs**. Zamonaviy tadbirkorlik ta'limida bu tushuncha boshlang'ich kapital, moliyaviy rejalashtirish, xarajat va daromadni boshqarish, mablag'ni tejash hamda investitsion qarorlarni baholash bilan bog'lanadi. O'quvchida moliyaviy savodxonlikning shakllanishi aynan shu jarayonning muhim tarkibiy qismidir.

Ikkinchi omil — **madrasa, ya'ni ta'lim muhiti**. Fitratning bu qarashi bugungi ta'lim tizimida maktab, professional ta'lim muassasalari, oliy ta'lim va norasmiy ta'lim muhitining shaxs rivojida rolini anglash imkonini beradi. Tadbirkorlik kompetensiyasi ham tasodifiy tarzda shakllanmaydi. U tizimli ta'lim, amaliy topshiriqlar, muammoli vaziyatlar, loyiha faoliyati, biznes modellashtirish, moliyaviy savodxonlik mashg'ulotlari va mustaqil faoliyat orqali izchil rivojlanadi.

Uchinchi omil — **sa'y-amal**, ya'ni shaxsning o'z ustida ishlashi, tirishqoqligi va faol harakatidir. Bu jihat zamonaviy tadbirkorlik kompetensiyasining eng muhim shaxsiy komponentlari — tashabbuskorlik, qat'iyatlilik, mas'uliyat, mustaqillik, mehnatsevarlik va maqsadga intiluvchanlik bilan bevosita bog'lanadi.

Shunday qilib, Fitratning mazkur fikrini zamonaviy pedagogik model sifatida quyidagicha ifodalash mumkin:

Ilm + ta'lim muhiti + shaxsiy sa'y-harakat = iqtisodiy va shaxsiy taraqqiyot.

Bu model o'quvchilarda tadbirkorlik kompetensiyalarini shakllantirish jarayonida bilim, muhit va faoliyatning o'zaro birligini ta'minlash zarurligini ko'rsatadi.

Fitrat merosida tadbirkorlik kompetensiyalarining mazmuni

Fitratning tijorat va iqtisodiy taraqqiyot haqidagi qarashlarini zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv asosida tahlil qilish natijasida bir qator muhim tadbirkorlik kompetensiyalarini ajratib ko'rsatish mumkin.

Fitratning pedagogik qarashlari	Zamonaviy tadbirkorlik kompetensiyasi	Pedagogik mazmuni
Ilmning taraqqiyotdagi ustuvorligi	Iqtisodiy bilim	Iqtisodiy jarayonlarni anglash va tahlil qilish
Pul va moddiy resursning zarurligi	Moliyaviy savodxonlik	Daromad, xarajat, jamg'arma va kapitalni boshqarish
Sa'y-amal	Tashabbuskorlik va mehnatsevarlik	Mustaqil faoliyat boshlash va maqsad sari intilish
Tijoratning jamiyat hayotidagi ahamiyati	Iqtisodiy tafakkur	Bozor va iqtisodiy munosabatlarni tushunish
Kelajakni o'ylash	Strategik fikrlash	Uzoq muddatli maqsadlarni belgilash va rejalashtirish
Yangilanishga intilish	Innovatsion fikrlash	Yangi g'oya va yechimlarni izlash
Tijorat madaniyati	Iqtisodiy va ijtimoiy mas'uliyat	Halollik, mas'uliyat va muomala madaniyatiga amal qilish
Mehnat va harakat	Faollik va qat'iyatlilik	Qiyinchiliklarga qaramay faoliyatni davom ettirish

Fitratning iqtisodiy pedagogik qarashlarini zamonaviy ta'lim bilan bog'lashda uning jadidchilik mafkurasidagi asosiy g'oyalarini ham hisobga olish zarur. Jadidlar uchun milliy taraqqiyotning asosiy sharti xalqning savodxonligi, ilmiy dunyoqarashi, zamonaviy bilimlarni egallashi va iqtisodiy jihatdan mustaqil bo'lishi bilan bog'liq.

Fitratning qarashlarida ham milliy taraqqiyotning uzviy zanjiri ko'zga

tashlanadi:

ma'rifat → bilim → iqtisodiy tafakkur → tadbirkorlik faolligi → iqtisodiy mustaqillik → milliy taraqqiyot.

Bu zanjir zamonaviy ta'limda tadbirkorlik kompetensiyalarini rivojlantirishning konseptual asoslaridan biri sifatida qaralishi mumkin.

Bunda ta'lim jarayonining vazifasi o'quvchiga tayyor iqtisodiy ma'lumotlarni berish bilan chegaralanmasligi kerak. O'quvchi iqtisodiy vaziyatni tahlil qilishi, muammoni aniqlashi, imkoniyatni ko'rishi, resurslarni baholashi, o'z g'oyasini asoslay olishi va kutilayotgan natijalarni prognoz qilishi zarur. Bunday yondashuv bilimni amaliy kompetensiyaga aylantirish imkonini beradi.

Ayniqsa, zamonaviy raqamli iqtisodiyot sharoitida Fitrat ilgari surgan ilm va taraqqiyot g'oyasi yangi mazmun kasb etadi. Bugungi yosh nafaqat iqtisodiy bilimlarga, balki raqamli texnologiyalardan foydalanish, axborotni izlash va tahlil qilish, elektron to'lovlardan foydalanish, onlayn biznes imkoniyatlarini anglash, raqamli marketing va kommunikatsiya vositalaridan samarali foydalanish ko'nikmalariga ham ega bo'lishi kerak.

Yana bir yetuk jadidchi pedagog Abdulla Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida millat taraqqiyoti va shaxsning hayotdagi muvaffaqiyatiga doir muhim pedagogik fikrlarni ilgari suradi. Avloniy fikricha, har qanday sohada muvaffaqiyatga erishish uchun faqat mehnat qilishning o'zi yetarli emas, mazkur faoliyat zamonaviy bilim bilan qurollangan bo'lishi zarur. "Bularning har biriga ham bu zamonamizda ilm lozimdur", degan xulosa aynan shu g'oyani ifodalaydi.

Bugungi kunda bu talab yanada keng mazmun kasb etmoqda. Chunki hunar, qishloq xo'jaligi, ishlab chiqarish yoki savdo sohasida faoliyat yuritayotgan shaxs zamonaviy texnologiyalar, bozor qonuniyatlari, raqamli vositalar va boshqaruv usullarini bilmasdan turib yuqori natijalarga erisha olmaydi. Demak, Avloniy merosidan kelib chiqib, o'quvchilarda quyidagi tadbirkorlik kompetensiyalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega:

- kasbiy va iqtisodiy bilimlarni egallash;
- mehnat va tadbirkorlik faoliyatini rejalashtirish;
- moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish;
- foyda va xarajatlarni tahlil qilish;
- kasb-hunarni iqtisodiy imkoniyatga aylantira olish;

- zamonaviy texnologiyalardan foydalanish;
- tashabbuskorlik va mustaqil qaror qabul qilish;
- halol mehnat va ijtimoiy mas'uliyat tamoyillariga amal qilish.

Bunday kompetensiyalar o'quvchining kelajakda muayyan kasb egasi bo'lishigina emas, balki o'z bilim va ko'nikmalarini iqtisodiy faoliyatda samarali qo'llay oladigan shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Abdulla Avloniy pedagogik merosining muhim jihatlaridan biri shaxs tarbiyasini bir tomonlama emas, balki axloqiy va amaliy jihatlarining uyg'unligida ko'rishidir. U tarbiyaning mazmunida insonning ma'naviy kamoloti bilan bir qatorda hayotga, mehnatga va kasbga tayyorgarligiga ham alohida e'tibor beradi. Mutafakkirning: "Tarbiyada ikki tomon bo'lur: biri axloqiy, biri amaliy. Farzandlarimizga axloq bilan birga kasb va hunar ham o'rgatilsa, ular hech qachon xor bo'lmas" degan fikri zamonaviy kompetensiyaviy ta'lim uchun ham katta nazariy ahamiyatga ega.

Jadid ma'rifatparvarlarining ta'lim tizimini isloh qilishga bo'lgan intilishlari ham yoshlarni amaliy hayotga tayyorlash g'oyasi bilan bevosita bog'liq edi. Yangi usuldagi maktablarning tashkil etilishi ta'lim mazmunini yangilash, dunyoviy va amaliy bilimlarni kengaytirish, yoshlarning dunyoqarashini rivojlantirishga xizmat qildi. Jadidlar ta'limni faqat nazariy ma'lumotlarni o'zlashtirish vositasi sifatida emas, balki shaxsni hayotga tayyorlash mexanizmi sifatida ko'rdilar. Shu sababli matematika, hisob-kitob, geografiya, tabiiy fanlar va boshqa amaliy bilimlarning o'qitilishi yoshlarning hayotiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilgan.

Mazkur yondashuv bugungi tadbirkorlik ta'limida qo'llanilayotgan amaliy faoliyatga asoslangan o'qitish tamoyiliga yaqin turadi. O'quvchilarga tadbirkorlikni faqat nazariy tushuncha sifatida o'rgatish yetarli emas. Ular real yoki modellashtirilgan vaziyatlarda iqtisodiy qarorlar qabul qilishni, xarajat va daromadlarni hisoblashni, biznes g'oya ishlab chiqishni va uning istiqbolini baholashni o'rganishlari zarur.

Masalan, ta'lim jarayonida quyidagi amaliy faoliyatlardan foydalanish mumkin:

1. "Biznes g'oya" loyihasi. O'quvchilar mahalliy ehtiyoj yoki mavjud muammo asosida kichik biznes g'oyasini ishlab chiqadilar.

2. "Daromad va xarajat" amaliyoti. Muayyan mahsulot yoki xizmatni yaratish uchun zarur resurslar aniqlanib, uning xarajatlari va kutilayotgan foydasi hisoblab chiqiladi.

3. "Mening kasbim — mening imkoniyatim" loyihasi. O'quvchilar

tanlangan kasbi asosida qanday xizmat yoki mahsulot yaratish mumkinligini tahlil qiladilar.

4. “Halol tadbirkor” muammoli vaziyati. Turli iqtisodiy vaziyatlar asosida halol va mas’uliyatli qaror qabul qilish ko‘nikmalari shakllantiriladi.

Bunday topshiriqlar jadid ma’rifatparvar pedagoglari ilgari surgan bilim, kasb-hunar va amaliy faoliyat birligini ta’lim jarayonida amalga oshirish imkonini beradi.

Xulosa: Jadid ma’rifatparvarlarining iqtisodiy va ma’rifiy qarashlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, uning tijorat, ilm, mehnat, pul, ta’lim va kelajak haqidagi fikrlari bugungi tadbirkorlik ta’limining mazmuni bilan mazmunan uyg‘unlashadi. Fitrat iqtisodiy taraqqiyotning asosiy omilini faqat tabiiy yoki moddiy resurslarda emas, balki insonning bilim va tafakkurida, zamonaviy ta’lim olishida hamda faol mehnat qilishida ko‘radi. Ma’rifatparvarning ilm, ta’lim muhiti va sa’y-amalni bir butun tizim sifatida talqin qilishi o‘quvchilarda tadbirkorlik kompetensiyalarini shakllantirishning muhim pedagogik asoslarini belgilash imkonini beradi. Xususan, uning qarashlari asosida iqtisodiy bilim, moliyaviy savodxonlik, tashabbuskorlik, mehnatsevarlik, strategik fikrlash, innovatsion yondashuv, mas’uliyat va iqtisodiy intizom kabi kompetensiyalarni rivojlantirish mumkin.

Abdulla Avloniyning ilm va mol uyg‘unligi haqidagi qarashlari shaxs hamda millat taraqqiyotining bilim va iqtisodiy imkoniyatlar birligiga asoslanishini ko‘rsatadi. Uning fikricha, iqtisodiy farovonlikka tasodifiy yo‘l bilan emas, balki ilm, kasb-hunar va halol mehnat orqali erishiladi. Bu g‘oya zamonaviy tadbirkorlik ta’limida iqtisodiy bilimlarni amaliy faoliyat bilan integratsiya qilish zarurligini tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev.Sh.M “Jadidlar: milliy o‘zlik, istiqlol va davlatchilik g‘oyalari” mavzusidagi xalqaro konferensiya ishtirokchilariga tabrigi. <https://yuz.uz/uz/news/jadidlar-milliy-ozlik-istiqlol-va-davlatchilik-goyalarima-vzusidagi-xalqaro-konferentsiya-ishtirokchilariga>
2. SH. Mirziyoyev: Jadidlar merosini o‘rganishga bag‘ishlangan xalqaro konferensiya ishtirokchilariga yo‘llagan tabrigidan.2023 yil 6-mart
3. Avloniy A.“Tarjimai xol. Tanlangan asarlar.2-jild.T., “Ma’naviyat”, 1998 yil 288- bet”.
4. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – T.: “O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi”, 2004 yil 96-bet
5. Fitrat A. Hind sayyohi bayonoti. Tanlangan asarlar.1-jildToshkent..Ma“naviyat 2000.